

Hajnal Virág

A dobradói beszélőközösség

Egy szerémségi magyar falu nyelvészeti antropológiai elemzéséből

Kutatásom¹ helyszíne a szerémségi Dobradó települése, amelynek közösségében, közösségével 2002 óta végzek kulturális antropológiai terepmunkát. Ez a – közigazgatásilag önálló regisztrációja híján lakói szavaival – „nem létező” vajdasági település a szerémségi² szórványtelepülések³ (Maradék, Satrinca, Nyékinca⁴) közül etnikai szempontból az egyedüli szinte teljesen magyar közösség. Dobradó Vajdaság déli részén helyezkedik el, a Dunától délre, lakosai azonban a „vajdaságiakról” mint a Dunától északra élők világáról beszélnek, amely a bácskaiak, a magyarok, sőt a magyarországiak világa is egyben. Magukat ahhoz a „déli” világhoz tartozónak tekintik, amelynek „lakói” a Szerbiában élő szerbek. Az önmagát a „déli világ” lakosaként meghatározó közösség azonban mindig fontosnak érezte hangsúlyozni, hogy egyben az „északi világ” részese is, hiszen – ahogy ők fogalmaztak – „azért, hogy itt lakunk, azért még mi is magyarok vagyunk”. Etnikai tekintetben szinte homogén közösségről beszélhetünk, hiszen a falu harminc házában szinte csak magyarok élnek. A falu százhuszonöt lakosa közül egy szerb és egy horvát, valamint két, horvát–magyar vegyes házasságban élő család él.⁵ Kutatásom helyszíne tehát egy szórványban élő magyar közösség, hiszen Dobradó azoknak a szerémségi magyar településeknek egyike, amelynek körzetében a 2002-es népszámlálás adatai szerint a magyar etnikai közösséghez tartozók száma az összlakosságnak csupán 1,26 százalékát képezte.

Az utóbbi években az általam vizsgált települést és lakóit több esetben is említette a vajdasági magyar média, a róluk való ismeretek mélységeit azonban a falu változatos megnevezése is jól illusztrálja. A Vajdaság egyetlen magyar nyelvű napilapja, a Magyar Szó 2000. június 6-ai számában például a „Szabadkán lebonyolított” Durindóról és Gyöngyösbokrétáról számol be, melynek résztvevői között ott volt a Szerémségből a „Dobro Dopusztai” asszonykórus, amelynek „fellépése után Kern Imre, a szabadkai községi végrehajtó bizottság elnöke azt ígérte, hogy az önkormányzattól viseletet kapnak ajándékba”. Ugyanez a lap 2001. karácsonyi számában Dobradó nem veszett el címmel szól a „Vajdaság egyik legeludogottabb falváról”, ahova „aszfaltút vezet”, s amelynek utcáin sétálva a riporter megállapítja, hogy a „gyerekek nem a magyaróra anyagát gyakorolják”, majd végezetül a következő gondolatokat közli a közösség egyik hetvenkét éves tagjától: „Egy nagy család vagyunk, s ebben a világvégi faluban is boldogan élünk. [...] És amire igen büszkék vagyunk, az, hogy itt, a talán legdélebbi magyar faluban, itt, ahol idegenekkel vagyunk körülvéve, megtartottuk szokásainkat, jómagam pedig örülök, hogy ezeket a szokásokat átadhattam gyermekeimnek, unokáimnak. A nagy elszigeteltségben mégsem veszünk el...” 2002. április 7-én Feketicsen (Bácsfeketehegy) „A Tarcál napos oldalán” című rendezvény keretein belül lépett fel a „dobrodoli” Petőfi Sándor Művelődési Egyesület. 2002 júliusában pedig cikksorozat indult Legyőzött félelem címmel, melynek témája a magyarigazolványok igénylésének történetei voltak, melyekben a szórványban élő magyarok játszották a főszerepet, így a „kis szerémségi falvak” közül Dobradó is, melynek „magyarjai örömmel fogadták a magyarigazolványt. Ez is – folytatja a cikkíró – szervezettségük eredménye. Magyarul írni azonban kevesen tudnak, az anyanyelvi oktatás hiánya megtette a magáét. Leírtuk nekik saját nevüket magyarul, amelyet utána nagy örömmel írtak a magyarigazolvány-kérelmük alá. A »visszakeresztelt« Stevanok, Nikolák, Bežikák, Ezvedek jó része életében először írta le, hogy István, Miklós, Erzsébet vagy éppen Özvegy. A szép dobradói kislány jó néhányszor leírta magyarul a nevét, és azt mondta, hogy ezt soha többé nem felejtí el. Így legyen!”

A szórványt érintő, főként a Romániában élő „szórványgondokról” számos kutatási terv, leírás készült az elmúlt tíz évben, a legelső már 1990-ben Vetési László református lelkész tollából, aki mára a Romániai Magyar Szórványtanács társelnöke. 2002-ben jelent meg eddigi cikkeit, tanulmányait összegező kötete Ne csüggedj el, kicsiny sereg! Lelkipásztori barangolások küszködő nyelvi tájakon címmel a kolozsvári Kalota Könyvkiadó gondozásában. Majd például a 2000. évi Erdélyi Múzeum 1–4. füzeté mint a szórványproblémát érintő tematikus szám jelent meg, melynek lapjain Péntek János Látélet a szórványhelyzet nyelvi következményeiről címen írt összegezését olvashatjuk. Meglátásait Tóth Pál Péter Szórványban című kötetének gondolataival ötvözi, melyek alapján arra a következtetésre jut, hogy a szórványközösségek nyelvhasználatát illetően „egynyelvű redukcionizmussal” találkozhatunk, amely abban nyilvánul meg, hogy az ezekben a közösségekben használt „két nyelv korábbi, viszonylagos természetes és kölcsönös viszonya (amelyben mindkét irányú természetes asszimiláció is folyamatosan benne volt), kiegyensúlyozott kétnyelvűsége megbomlik, és egyre inkább a külső hatalmi tényezők határozzák meg a másodnyelvi dominanciát, általában a nyelvi folyamatok irányát”. A fenti problémát a következő, általa „kulcsszavaknak” nevezett olyan kategóriákhoz köti, mint „elszigetelés”, „kiszorítás”, „szétszórás”, „elidegenítés”, „felszámolás” (vö. Péntek 2000: 287–290).

Mindezek ismeretének tükrében kutatásom meghatározó kérdései a következők voltak: milyen válaszokat adnak, adhatnak a Dobradóban élő mikroközösség tagjai a folyamatosan változó politikai-gazdasági-társadalmi változásokra; milyen hatással vannak ezek a közösség interetnikus kapcsolataira; válaszaik mennyiben fogalmazódnak meg másként a vajdasági tömbmagyarság válaszaihoz képest; valamint melyek azok az identitást meghatározó tényezők, amelyek végigkísérik a közösség mindennapjait; továbbá mennyiben különülnek el mindezek a vajdasági tömbmagyarság közösségeiben végzett terepmunkák, szociolingvisztikai felmérések eseteiben megtapasztaltaktól? A fenti kérdések megválaszolásának kiindulópontja a közösség nyelvhasználatának vizsgálata volt, amit egy nyelvhasználati kérdőív segítségével igyekeztem rendszerbe foglalni. Kutatásom kezdeti kérdéseit a folyamatos terepmunka bővítette és egészítette ki.

Tanulmányom célja tehát egy szórványban élő közösség néhány szociolingvisztikai és nyelvi antropológiai aspektusának feltárása, melyek alapján bemutathatóvá válnak a Dobradóban élő mikroközösség kultúrájának aspektusai. Tanulmányomban a fenti kérdésekre adott válaszlehetőségek, továbbá a kutatott közösség mindennapjainak megélése által megfogalmazódó további kérdések bemutatására és értelmezésére törekedtem úgy, hogy mindezt a közösség belső narratíváinak segítségével kíséreljem meg. A közösségbe való befogadásom egyik döntő aspektusa volt az – ahogy ők fogalmaztak –, hogy „nemcsak gyűssz meg méz, mint az újságírók, akik egy óra hosszat maradnak, aztán meg azt írnak, amit akarnak”. Befogadásomnak ezzel az első döntő lépésével kaphattam meg azt a lehetőséget, hogy a mikroközösség „felszíni” tartalmain kívül annak mély, belső valóságait is megismerhessem, majd pedig újabb kérdéseket fogalmazhassak meg.

Megközelítés és módszer

„Majd kiszeditek belőle, ami nektek köll.”

2002 júliusában kezdett kutatásomat két irány jellemezte, ugyanis közösségemet egymást kiegészítve mind a szociolingvisztika, mind pedig a nyelvi antropológia kulturális antropológiai szempontrendszerére irányította. Vizsgálódásaim elsősorban a szociolingvisztika és a kulturális antropológia által egyaránt alkalmazott részt vevő megfigyelésen és holisztikus szemléletmódon alapuló módszerek alkalmazása volt, mely által lehetővé vált, hogy a terepen az általam megfigyelt rendszert teljes kulturális kontextusában láthassam. Ahhoz ugyanis, hogy a kutató „betekintést nyerjen” egy kultúra világába, és az emberek viselkedését értelmezhesse, a jelenségeket „életükben kell vizsgálnia”, azaz az eseményeket a végrehajtó emberrel együtt kell szemlélnie, „cselekvőre orientálnak” kell lennie (Geertz 1994: 182), hiszen a kulturális jelenségek „nem önmagukban, hanem az

emberhez való relációjukban nyernek értelmet, s vizsgálatuk is csak úgy lehet eredményes, ha az összefüggések bonyolult és sokirányú rendszerébe ágyazva igyekeznek megragadni őket” (Vajda 1948: 221).

Értelmezésem során igyekeztem a vizsgált kultúrát annak tagjai szemszögéből szemlélni úgy, hogy a terepen tartózkodva „kulturális zárójelbe” tettem (vö. Geertz 1994: 187) önmagam kultúráját. Ezt a megközelítési módot erősíti az is, hogy dolgozatomban a kultúra „leírásakor” azokat a fogalmakat – szó szerinti és nemcsak szó szerinti értelemben – alkalmazom, amelyekkel a vizsgált közösség tagjai is megfogalmazzák, értelmezik élményeiket. Szó szerinti értelemben például a rögzített interjúk papírra vetésekor törekedtem arra, hogy azok „köznyelvesítését” elkerüljem, súlyt fektetve az adott közösség nyelvhasználatára, hiszen ez az aspektus a kutatás szempontjából egyik leginkább előtérbe helyezett vizsgálódási területem volt. Elengedhetetlennek tartottam továbbá a relativista megközelítést, elfogadva a kutatott közösség „hagyományai által meghatározott” értékrendet (vö. Borsányi 1988: 56–57), a „zavarosnak tűnő cselekedetek és képzetek mögött [is] a mintát és az értelmet keresve”. (Hollós 1995: 5–6; vö. Prónai 1995: 41) A fent említett – a közösség által használt – fogalmakat igyekszem olyan kontextusba ágyazva használni, amelyet a fent említett tudományos „szókincs” és „szemléletmód” rendszerez (vö. Niedermüller 1993; Geertz 1994; Boglár 1995; Hollós 1995; Prónai 1995: 15–54; Papp 1999: 251–262).

A fenti szemléletmód segítségével igyekeztem „betekintést” nyerni (A. Gergely 1996: 48) mások kulturális környezetébe, ezáltal törekedve a „mély megértés” képességének elérésére, vagyis arra, hogy a vizsgált közösség megnyilvánulásainak legfinomabb árnyalatait is megértsem (Leach 1996: 45). A „betekintés” feltétele továbbá a hosszabb ideig tartó terepmunka volt, melynek során a folyamatos részvétellel a közösség mindennapjaiban a kultúrát egyidejűségében mint „élő kultúrát” tanulmányozhattam (Boas 1938: 674).

A közösség életében való huzamos részvétel folytán képessé válhattam az úgynevezett „lelki pillanatok” (vö. Marót 1940: 143–187) megélésére is, ugyanis „egy rítus⁶ jeleinek és jelrendszereinek dekódolása, a látható, megfigyelhető jelenségek »üzeneteinek« értelmezése a kultúra láthatatlan mélyrétegének, belső világának felismeréséhez vezethet”, melyhez „szükség van a kutató »felindultságára«, empatikus és intuitív képességére”. Ugyanis „a terepmunka során, az intuitív felismerés révén átérezzük az adott kultúra rezdüléseit, megérezzük, adaptálódunk ahhoz a szavakban ki nem fejezhető, le nem írható dimenziójához, amely az adott kultúra »láthatatlan« mélységeit tárja fel előttünk”. Ezáltal derülhet fény a „ki nem mondott dolgokra is”⁷ (Papp 1999: 251–262).

Kutatásom célja volt tehát a „szubjektív megértés” (is), vagyis hogy „rámutassak a magatartásformák adott közösségen belüli rendszerére, közösségi és egyéni jelentőségére és értelmére” (Borsányi 1988: 57), az, hogy a „legapróbb részletekből kiindulva közelítsek a feltehető általános megjegyzésekhez, megállapításokhoz az általam kiválasztott emberek közösségéről” (Papp 1999: 254) a szociokulturális rendszer összefüggéseibe helyezve azt, hiszen „nem feledkezhetünk meg a társadalomról mint a kultúra hordozójáról” (Sárkány 1990: 292; vö. Boglár 1995: 44).

Fontos továbbá megemlítenem, hogy kutatásom, majd dolgozatom megírása során igyekeztem „kívülről” szemlélni, „hogyan, miként vettem részt belülről”, valamint törekedtem az „émikus” és „étikus” szempontok együttes érvényesítésére is (vö. Borsányi 1988: 80).⁸ Ugyanis ezek megtartása nélkül lehetetlen a „fordítás” az eltérő világok között (vö. Prónai 1995: 41).

Dolgozatom kiindulópontja a dobradói mikrotársadalmának nyelvhasználata, ezen belül is elsősorban a közösség nyelvválasztási stratégiái voltak. Ezek vizsgálatában kiegészítette egymást a szociolingvisztika és a kulturális antropológia módszertana, ugyanis „az egyes emberek beszélt nyelvük által adaptálódnak az adott társadalmi környezethez”⁹ (Levinson 1996: 709), vagyis egy közösség tagjainak nyelvhasználatát befolyásolják a közösség vallási, politikai, etnikai stb. aspektusai, így nem kellett attól tartanom, hogy a részt vevő megfigyelés módszerének alkalmazásakor „csupán esetleges és véletlenszerű adatokhoz juthatunk, olyanokhoz esetleg nem is, amelyeket vizsgálni szeretnénk”. (Kiss 1995: 42)

Kutatásom első fél évének módszertanát elsősorban a fent kifejtett részt vevő megfigyelés jellemezte, azonban ebben az időszakban is számos interjút készítettem. A Labov által kiemelt hétfajta módszer¹⁰ közül az általa is hangsúlyozott részt vevő megfigyelésen kívül még „egyénekként foglalkozó felmérést”, „lakóhelyi tanulmányok során készített interjúkat”, „csoportüléseket” rögzítettem. Így e „többfajta módszer összekapcsolását” egészítette ki nyelvhasználati kérdőívem, melynek teljes változatát a tanulmány végén közlöm.

A kérdőíves felmérést tíz háztartás tagjaival végeztem el. Valamennyi esetben én kérdeztem, és írtam be a válaszokat, illetve diktafonnal a hanganyagot rögzítettem. Legfiatalabb adatközlőm 9, legidősebb pedig 80 éves volt. Minden háztartás valamennyi tagjától végigkérdeztem a kérdéssort, így mind férfiak, mind nők, mind pedig gyerekek is részt vettek felmérésemben. Mivel kérdőíves kutatásomat télen végeztem, így a feltevésekor megkérdezésekor szinte az egész család jelen volt ugyanabban, a télen nappal fűtött helyiségben, sok esetben végighallgatva és kommentálva az éppen kért válaszait. Mivel mindennek hanganyagát rögzítettem, a kérdőív kiértékelésekor ezeket a megnyilatkozásokat is segítségül hívtam értelmezésemben.

Kutatásaim során több mint fél évig tartó részt vevő megfigyelő jelenlétem után alkalmaztam a nyelvhasználati kérdőívet. Kérdőívem összeállításához Susan Gal (1979) Felsőőrben alkalmazott, a Nyelvi másság dimenziói – a kisebbségi nyelvek megőrzésének lehetősége NKFP 5/126/2001. számú projektum sztenderd kérdőívét, valamint A magyar nyelv a Kárpát-medencében a XX. század végén című sorozat köteteinek kérdésanyagát használtam forrásul, melyeket korábbi tereptapasztalataim formáltak közösségemre szabottá. A kérdőívek lekérdezésekor azonban további változtatásokra is sor került, ugyanis kérdőívem nyelvhasználatát, vagyis azt, hogy hogyan tettem fel kérdéseimet, mindig az adott szituáció határozta meg.

Már kezdeti kérdéseim esetében kiderült ugyanis, hogy a közösség tagjai számára nem ismertek a vallás és a nemzetiség kifejezések. Valamennyi esetben a Milyen vallású? kérdésre a kért nemzetiségét kaptam válaszul, a következő kérdésekre pedig, hogy Milyen nemzetiségűnek tartja magát? szintén ez volt a válasz. Így kiderült, hogy a közösség tagjai számára a két kifejezés egy-egy közösséghez (felekezethez, etnikai közösséghez) való tartozásra vonatkozott, azonban mégsem ismerték azoknak pontos jelentését, ugyanis amikor szerb nyelven tettem fel ezeket a kérdéseket, a Milyen vallású? kérdésre a felekezethez való tartozást határozták meg. E két kérdést azonban valamennyi esetben először magyarul tettem fel, minek következményeképpen kiderült, hogy a megkérdezettek közül senki sem volt tisztában e két fogalom pontos jelentésével. Így a fogalmak magyar nyelven történő körülírásával (pl. Mit karikáz be a népszámláláson, ha megkérdezik, hogy magyar, szerb, horvát vagy jugoszláv?), illetve szerb nyelvre történő lefordításával kiderülhetett, hogy mi is a pontos jelentése ezeknek a szavaknak a vizsgált közösség tagjai számára.

A Hivatalos ügyek témakörében a Hogy beszél az ügyintézővel, ha az magyar?, illetve a Hogy beszél az anyakönyvi hivatal alkalmazottjával, ha az magyar? kérdések esetében két adatközlőt kivéve senki sem találkozott ilyen esettel. A két említett adatközlő közül az egyik egy már „elhalt” embert említett: „Hát, volt előbb egy ember, aki a községünkön dolgozott, magyar ember volt, satrincai, ismertük. Vele magyarul beszélünk, de elhalt az ember, és most már szerb nyelven beszélünk, mert mindenki szerb.” A másik kért családjuk „mاتیčarját” [anyakönyvvezetőjét] említette például: „Van a mاتیčarunk, magyar, de magyarul szoktunk beszélni.

Vannak mellette szerbek is, de itten van egy nagynénja [nagynénje], akkor tudjuk, hogy magyar, és akkor magyarul beszélünk." Ez a „maticar” azonban nem volt azonos a többi vizsgált család „maticarjával”, így tehát egyedi példával állhatunk szemben. Mindkét esetben fontos kiemelni, hogy az említett magyar etnikai közösséghez tartozó ügyintézők mindkét esetben – ahogy az az interjúrészletekből kiderült – a közösség „kiszékeléséből”, Dobradóból, illetve Satrincáról származnak, így a magyar nyelv hivatalos helyen történő használatát döntően befolyásolta a közös ismeretség ténye is.

A Munkahely címszó alatt szereplő kérdések is sok esetben kimaradtak, ugyanis a közösség tagjai közül valamennyien otthon dolgoznak – ahogy az egyik néni fogalmazott: „mindent teszek-veszek itt a háznál”, így foglalkozásuk meghatározásakor is magukat mint „földműveseket”, „parasztokat”, „parasztasszonyokat”, „háziasszonyokat” jelölték meg, vagy mint „mindeneseket”, akik elmondták, hogy „éppen azt csinálom, amivel van a munka”. A megkérdezettek egy része nyugdíjas, másik része pedig Ürögben [Ireg] a „zadrugában” [szövetkezetben] dolgozott, ami azonban elköltözött, így munkahelyük megszűntével valamennyien otthoni munkára kényszerültek. Azok viszont, akik valaha „munkahelyen” dolgoztak, válaszoltak ehhez a témához kapcsolódó kérdéseimre.

A Meg tudja-e állapítani ügyfeleiről, hogy milyen anyanyelvűek? Minek alapján? kérdését azonban valamennyi adatközlőmnek feltettem Meg tudja-e állapítani az önnel szembe jövőről, hogy milyen anyanyelvű? módosítással, melyre a közösség tagjai szintén érdekes válaszokat adtak.

A dobradói beszélőközösség

Dobradó etnikai összetétele szempontjából – ahogy azt már fentebb is említettem – szinte teljesen homogén közösségnek tekinthető. A közösség a falu harminc házában százhuszonöt lakója a magyarok etnikai közösségéhez tartozókon kívül egy szerb és egy horvát családból, illetve két, horvát–magyar vegyes házasságban élő családból áll. Az egyik horvát–magyar vegyes házasság fia magát „kevertnek” vallotta: „Én olyan kevert vagyok. Ha megyek Magyarba, kérdezik, hova megyek, mondom: haza. Mikor már gyűvök erre, kérdik hova mék, mondom: haza.” A település sajátos helyzetét támasztja alá az is, hogy egy szórványban élő közösségről beszélhetünk. Azonban mielőtt pontosabban meghatározom, fontosnak tartom, hogy kitérjek az általam vizsgált közösséget is érintő eddigi eredményekre.

Ezek közül két kutatást emelnék ki: Göncz Lajos A magyar nyelv Jugoszláviában (Vajdaságban) (1999) című szociolingvisztikai kutatásait összegező monográfiáját, valamint Gereben Ferenc Identitás, kisebbség, kultúra (1999) című monográfiáját, amely a szerző szociológiai felméréseit közli a „közép-európai magyar népesség körében”. Azért tartom fontosnak az említett kutatások eredményeinek néhány gondolatát összegezni, mert mindkét eset a Vajdaságot mint régiót tárgyalja, a vajdasági magyar nyelvről, a vajdasági magyarokról általában beszél, mely nagyközösségnek tagja az általam vizsgált közösség is. Így dolgozatom további fejezeteiben közösségem nyelvhasználatáról kialakult eredményeimet Göncz Lajos eredményeivel is összehasonlítom.

Göncz Lajos monográfiájában a vajdasági magyarság egyéni és közösségi kétnyelvűségének determinánsairól és annak következményeiről kíván „adalékolni”, vagyis „megpróbáltunk rávilágítani azokra a társadalmi jelenségekre, amelyek a vajdasági magyarság mai nyelvi helyzetéhez vezettek”, továbbá arra is rámutat, hogy – az általa megkérdezett adatközlők válaszai alapján – milyen mértékben tér el a vajdasági magyar beszélőközösség nyelvhasználatától a standard magyar nyelvi normától, amelyről összegezésében leszögezi: „ahhoz, hogy a vajdasági magyarság anyanyelve külön nyelvvé fejlődjön, amely nem lenne magyar nyelvváltozat, nincsenek meg a feltételek”.

A vajdasági magyar–szerb¹¹ kétnyelvűségről a kétnyelvűség típusai¹² szerint a közösség szempontjából mint „népi” és „egyoldalú” kétnyelvűségről beszél. A „népi kétnyelvűség” a nyelvi kisebbségi csoportokat jellemzi, amelyek tagjai – ahogy fogalmaz –, hogy fennmaradhassanak, rákényszerülnek a többségi nyelv tanulására. A kétnyelvű változat „egyoldalúságát” pedig az jelenti, ha az egyik nyelv dominánsabb, így használata is több szintén nyilvánul meg. Az „egyoldalú kétnyelvűség” esetében az egyik nyelvi csoport, tehát a kisebbségi kétnyelvű, míg a másik, az államnyelvet anyanyelvként használó csoport tagjai egynyelvűek (vö. Kiss 1994: 102).

A Vajdaságban beszélt nyelvek tekintetében két csoportot tárgyal: a szerb nyelvet és a magyar, illetve a magyarral hasonló jogállású nyelveket. E két csoport elkülönítésére funkcióbeli különbségükre hívja fel a figyelmet, vagyis arra, hogy míg a szerb nyelv a Vajdaságban mindhárom nyelvhasználati szinten (családias-mindennapi, közéleti-szakmai, publicisztikai-szépirodalmi) maradéktalanul betöltheti összes funkcióit, addig a másik csoport tagjai, ezek közül is leginkább a vajdasági magyar nyelv nyelvhasználatát a „legalsó”, „családias-mindennapi” és a „legfelső”, azaz „publicisztikai-szépirodalmi” szinten aktív.

A vajdasági magyar nyelv státusának szempontjából két tényezőt emel ki: az 1991-ben a Szerb Képviselőház (szerb országgyűlés) által elfogadott A szerbhorvát nyelv és a nemzetiségi nyelvek hivatalos és közhasználatáról szóló törvényt, valamint az oktatási törvényeket. Ezek alapján a vajdasági magyar nyelv státusát – Kloss (1967: 15) öt fokozatát figyelembe véve – a harmadik és részben a második fokba sorolja be, miszerint a vajdasági magyar nyelv esetében a kisebbségi nyelvhasználat hatósági engedélyezése különféle módon történik (közoktatásban, nyilvános hirdeteményeken, közkönyvtárakban stb.), azonban a kisebbségi nyelvnek nincs hivatalos státusa; megfigyelhető továbbá olyan aspektusa is, amikor egyenrangú más nyelvvel, nyelvekkel a közösségek szintjén; valamint hozzáfűzi, hogy számos nyelvhasználati szinten a vizsgált nyelvvel való tolerancia a privát szférába szorul vissza.

Ő is kiemeli, hogy a különböző államokhoz való tartozás által a magyar nyelvet beszélő közösségek más nyelvet beszélő közösségekkel való kapcsolatából nyelvi differenciálódás jött létre (vö. Kiss 1994: 93), amely által a magyar nyelvnek így kialakult változatairól beszélhetünk, amelyek országoként sajátos vonásokra tettek szert; Pete (1988: 780) meghatározása szerint itt a „magyar nyelv állami változatairól” beszélhetünk. Ennek következménye a magyar nyelvnek a nyelvek csoportján belül egyfajta „pluricentrikus” vagy „többközpontú” meghatározása (vö. Göncz 1999: 135).

Összegezésében a szórványhelyzetben élő közösségek nyelvhasználatára is kitér, melyek esetében a „nyelvcsereszélyéről” szól, melyet a „nyelvvesztés” eredményeként értékel. Hangsúlyozza továbbá, hogy mindez hatással lehet az „identitásváltás folyamatára”. Majd kiemeli: „Mai ismereteink tükrében egyértelműnek tűnik, hogy a szórványban élő magyarok csak akkor képesek gyerekeiknek átörökíteni anyanyelvüket vagy legalábbis elodázni a beolvadást, ha otthon kizárólag magyarul beszélnek, és a gyerekek magyar tanyelvű iskolába járnak” (vö. Göncz 1999).

Gereben Ferenc kutatásai során hét, határon túli régióban élő magyar adatközlőcsoportra támaszkodott. Kutatásai közül egy fejezet foglalkozik az általa vizsgált közösségek nyelvhasználatára vonatkozó adatok összegezésével. Kérdőíve a hétköznapok néhány színterének (munkahely, üzletek, hivatalok, szűkebb családi, baráti kör) nyelvválasztását érintette. Eredményei alapján arra a következtetésre jutott, hogy vizsgált közösségeinek tagjai interetnikus és interkulturális szempontból „nyitottak”, főként az „urbanizált, szellemi foglalkozású, értelmiségi réteg”. Felhívja azonban a figyelmet ennek a jelenségnek a „kényszerlemeire” és

„aszimmetrikus vonásaira”. Ugyanis „diszkriminációs tendenciát” vél felfedezni, mely szerint a domináns szerepű kisebbségi anyanyelv legadekvátabb társadalmi közege a falusi társadalom és az „alacsonyan kvalifikált rétegek”. Ezáltal arra a következtetésre jut, hogy a „kisebbségi helyzet degradálta a kisebbségi nyelvhasználat társadalmi presztízst” (vö. Gereben 1999: 49–55).

Kiss Jenő Magyar anyanyelvűek – magyar nyelvhasználat (1994) című kötetében a Kárpát-medencében kisebbségi helyzetben élő magyar beszélőközösségek nyelvváltozatainak és a magyarországi magyar nyelvi változatoknak a különbségeit a következő pontokban rögzítette: eltérést említ a magyar nyelv használati arányában, amely a köznyelv, a szaknyelv (rétegnyelvek), a szleng, az argó és a hobbinyelvek esetében kisebb, a nyelvjárások esetében pedig nagyobb; kisebbnek ítéli a magyar nyelvváltozatok kölcsönhatását; a nemzedékek nyelvhasználatában jelentkező különbségek kisebbek; a legjellemzőbb különbségek az államnyelv és a kisebbségi nyelv kölcsönhatásával létrejövő kontaktusjelenségek; valamint a kisebbségi közösségek nyelvhasználatára nyelvjárásiasabb, mint a magyarországi magyaroké (vö. Kiss 1994: 94)

Lanstyák István A magyar nyelv Szlovákiában (2000) című monográfiájában a Szlovákiában beszélt magyar nyelvváltozatok következő főbb különbségeit említi a Magyarországon beszélt magyar nyelvváltozatokhoz képest: kontaktusjelenségek előfordulása a nyelvi rendszer minden síkján; nyelvjárásiasabb nyelvhasználat, a „nyelvhelyességi szabályoktól” való gyakoribb eltérés; nagyobb nyelvi bizonytalanság, ezáltal gyakoribb nyelvbotlás, hezitáció stb. a formálisabb beszédhelyzetekben; nagyobb fokú hiperkorrekció, normatúteljesítés; régiesebb, mert a magyarországi újítások később jutnak be, vagy be sem jutnak a szlovákiai nyelvváltozatokba (vö. Lanstyák 2000).

Csernicskó István pedig Magyarország és Ukrajna (Kárpátalja) magyar nyelvváltozatainak „legszembevetőbb” különbségét a fentiekhez hasonlóan a kódváltásban és a szókölcönzésben látja, továbbá gyakorisági eltérésben az egyes változók változatai között, valamint felhívja a figyelmet a jelentéskölcönzés aspektusára is, amelynek esetén egy szó jelentése új jelentéssel bővül a másik nyelv hatására (vö. Csernicskó 1998).

A fent említett tanulmányok esetében számos olyan érintkezési pont jelent meg, amelyek érintik az általam vizsgált közösséget, így a következőkben valamennyi esetben igyekszem a fentiek, illetve az általam megfigyelt jelenségek párhuzamba állítására.

Az általam vizsgált közösség, vagyis a dobradóiak – ahogy az a fent összefoglaltakból is kiderült – a Göncz Lajos által használt beszélőközösség-kategória alapján a vajdasági magyarok közösségének része, így esetükben is kétnyelvű közösségről beszélhetünk, hiszen mindennapi érintkezéseik során két nyelvet használnak kommunikatív, szociokulturális szükségleteiknek megfelelően. Esetünkben kollektív kétnyelvűségről beszélhetünk, ugyanis az azonos területen élő beszélőközösségek különböző jellegű és kiterjedtségű kapcsolataik következtében érintkeznek egymással.

Dobradó a Vajdaságon belül a szerémségi régióban található, ahol nemcsak a szerb és a magyar, hanem a horvát beszélőközösség tagjai is jelen vannak a közösségek interakciói során. Az általam vizsgált mikroközösség mindennapjaiban is mindhárom nyelv¹³ jelen van. Kérdőíves felmérésem során azonban kiderült, hogy a kérdezettek számára a szerb, illetve a horvát nyelv közötti különbségtétel azokban az esetekben nyilvánult meg csupán, amelyekben egy olyan beszélgetőpartnerrel való beszélgetésre kérdeztem rá, amikor egyértelmű volt a közösség tagjai számára, hogy az a horvát etnikai közösség tagja. Ilyen eset volt például a pappal való beszélgetések nyelvére való rákérdezés. A többi esetben azonban adatközlőim döntő többsége csupán a magyar és a szerb nyelvet említette. Fiatalabb adatközlőim közül azonban voltak olyanok, akik a pappal való beszélgetést szerb nyelvűnek, a szerb etnikai közösséghez tartozó orvossal való beszéd nyelvét pedig horvát nyelvűnek ítélték, amikor azonban rákérdeztem a két nyelv közötti különbségekre, fiatalabb adatközlőim valamennyi esetben a „mindegy az, egyforma, csak vannak ilyen szók, hogy kruh [horvátul: kenyér], meg máshogy mondják a levest, de mink azt horvátul is szerbül mondjuk”.¹⁴ Idősebb adatközlőim e két nyelv közötti különbségtétel esetében hangsúlyozták azok külön létének voltát: „Van különbség – hangsúlyozta egyik adatközlőm –, máshogy mondják, vannak más szavak is, de mink azokat nem tudjuk.” Egyik adatközlőm, akinek édesapja horvát, kérdéseimre adott válaszai esetében gyerekeivel való beszélgetésének nyelvét a „magyarul is, meg horvátul is” kategóriával jelölte, azonban a kérdőív kitöltése után fia, aki fültanúja volt a kérdőíves interjú elkészítésének, megkérdezte: „Hogy van a kenyér horvátul?”. Az apa fia „tudatlanságát” azzal indokolta, hogy „mink csak úgy, szerbül mondjuk”, amely rámutatott a közösségnek arra a szemléletmódjára, hogy bár valamennyi adatközlőm esetében a beszélgetőpartner etnikai hovatartozása differenciálta a vele való beszélgetés nyelvét, amely esetekben három nyelv: a horvát, a szerb és a magyar egyaránt előfordult, azonban a közösség mindennapi nyelvhasználatában a közösség tagjai által beszélt szerb és horvát nyelvváltozatok között csupán abban fedezhető fel különbség, hogy mikor melyiket kivel történő beszélgetésük során alkalmazzák.

Így a szerb és a horvát nyelv differenciálását illetően felméréseimet illusztráló táblázatok, ábrák és értelmezések esetében, ahol azt adatközlőim nem hangsúlyozták, mindkét nyelvet feltüntettem, vagyis szerb/horvát vagy szerb, illetve horvát nyelv kategóriákat hoztam létre. E két nyelv differenciálását azonban a nyelvhasználati kérdőívem eredményeit összegező implikációs skálán feltüntettem, jelezve egyúttal azok gyakoriságának megoszlását is.

A csoportok közötti kommunikáció iránya és kiterjedtségének mértéke szerint tehát a Szerémségben élő közösségek esetében olyan kétnyelvű közösségekről beszélhetünk, amelyek esetében a három csoport közül az egyik, a szerb etnikai közösséghez tartozók egy-, a másik kettő, a magyarok és a horvátok pedig kétnyelvűek; az utóbbi kettő az adott közösségben kisebbségnek tekinthető, amely számszerű, statisztikai kisebbséget is jelent, továbbá szociológiai értelemben vett alárendeltséget a domináns csoporttal szemben; valamint a csoportközi kommunikáció egyirányú, vagyis az érintkezés a leggyakrabban a többségi, szerb nyelven történik, s fordítva alig.

Ennek az „alapsémának” részese tehát a falu közössége, amelynek esetében a falu határán belül etnikai tekintetben magyar többségű mikrotársadalomról beszélhetünk. Így a közösség nem magyar anyanyelvű tagjai között, vagyis a szociológiai értelemben vett többség tagjai között is vannak olyanok, akik beszélnek és használják vagy értik a magyar nyelvet. A közösség valamennyi tagja rendelkezik azonban azzal a képességgel, amely szerint kommunikatív kompetencia alapján felismeri azokat a körülményeket, amelyek között más tagok úgy vélik, hogy helyes használni e kódokat (Dorian 1981: 116–117; vö. Bartha 1999: 64), vagyis a közösség valamennyi tagja egy olyan komplex, összefüggő kommunikációs hálózat része, melynek tagjai a saját és a mások nyelvhasználatával kapcsolatos magatartásformákra vonatkozó közös tudásban osztoznak (Bartha 1999: 64).

Közösségem tagjai kérdőíves felmérésem során a következőképpen értékelték nyelvtudásukat:

A nyelvismeret szintje	Magyarul		Szerbül, horvátul	
	N	%	N	%
5 = tökéletes	14	66,7	7	33,3
4 = nagyon jó, de nem tökéletes	2	9,5	5	23,8
3 = mérsékelten jó	4	19,1	7	33,3
2 = nem túl jó	1	4,8	2	9,6
1 = szinte alig tudok	-	-	-	-

Göncz felméréseiben a nyelvtudás és a nyelvészajátítás témakörében (Göncz 1999: 88–93) arra a megállapításra jutott, hogy az általa megkérdezettek – saját értékelésük szerint – a magyart jelentősen magasabb szinten beszélik, mint a szerbet, és még inkább, mint az egyéb nyelveket.¹⁵

Az általam vizsgált közösség adatközlői közül 66,7 százalék ítélte úgy, hogy tökéletesen beszéli a dobradói magyar nyelvet, 9,5 százalékuk nagyon jónak, de mégsem tökéletesnek értékelte magyar nyelvtudását, 19,1 százalékuk a mérsékelten jó, 4,8 százalékuk pedig a nem túl jó kategóriát jelölte meg. A szerb, illetve a horvát nyelvben történő jártasságára rákérdezve a közösség tagjai közül ugyanolyan arányban (33,3 százalék) szerepeltek azok, akik tökéletesnek, illetve mérsékelten jónak ítélték azt, míg nem sokkal kevesebben vélték úgy, hogy nyelvtudásuk nagyon jó, azonban mégsem mondható tökéletesnek. A nem túl jó kategóriája is többször szerepelt ebben, mint a magyar nyelv esetében.

Göncz adataihoz képest tehát az általam vizsgált közösség tagjai közül sokkal kisebb azoknak az aránya, akik anyanyelvismeretüket tökéletesnek ítélték, sokkal magasabb viszont az a szám, amely a szerb, illetve a horvát nyelv esetében jelölte meg ezt a kategóriát. Az ő felméréseinek esetében továbbá az általam szinte alig tudok kategóriája további négy meghatározást tartalmazott: nem nagyon jól; alig néhány szót; nem beszélek, csak értek; sehogyan. Esetemben azonban – korábbi részt vevő megfigyeléseim alapján – nem éreztem szükségesnek e kategória további differenciálását, ugyanis kiderült, hogy közösségem valamennyi tagja mindennapi interakciói során használja a szerb, illetve a horvát nyelvet, így e kategóriák – az általam vizsgált közösség tagjai számára – „kihagyhatóvá váltak”. Ezt támasztja alá az is, hogy adatközlőim közül senki sem jelölte meg a szinte alig tudok válasszal értékelt szintet. Ennek okára adhat magyarázatot az is, hogy a közösség tagjai szórványban élnek, míg a fent említett felmérés döntően tömbben élő magyar közösségeket vizsgált, melyek esetében e fenti kategóriák sokkal inkább relevánsak.

A közösség tagjainak önértékelésében nagy szerepet játszott az életkor, ugyanis a legtöbb esetben az egyenesen arányos volt az önértékelési skálán adott osztályzattal a dobradói magyar nyelv tekintetében, illetve fordítottan arányos a szerb és a horvát nyelv vonatkozásában.

Ennek magyarázatára mutathat rá a következő táblázat, amelyet aszerint állítottam össze, hogy közösségem tagjai közül – interjúim alapján – ki mikor került kapcsolatba, a magyar, a szerb, illetve a horvát nyelvvel. Az iskoláskorhoz való viszonyítás ötletét maguk az adatközlők válaszaik adták.

		A nyelvészajátítás ideje					
		Iskoláskor előtt		Iskoláskorban		Iskoláskor után	
		N	%	N	%	N	%
Nyelvek	Magyar	21	100	-	-	-	-
	Szerb, horvát	5	23,8	11	52,4	5	23,8

A magyar nyelvet a megkérdezettek tehát már iskoláskor előtt valamennyien elsajátították, ugyanis valamennyi esetben ez volt adatközlőim első elsajátított nyelve, vagyis ezen a nyelven tanultak meg először beszélni.¹⁶ A szerb, illetve a horvát nyelv iskoláskor előtti elsajátítói közül négyen vegyes házasságban születtek, vagyis egyik adatközlőm édesapja horvát, édesanyja magyar, a további kettő ezek közül az ő és magyar feleségének gyermekei, valamint a negyedik eset szintén vegyes házasság szülötte, akinek édesapja magyar, édesanyja pedig bosnyák származású. Az ötödik esetben éppen a fent legelőször említett adatközlő magyar etnikai közösséghez tartozó feleségéről van szó, aki úgy nyilatkozott, hogy kint az utcán, játék közben néhány nem magyar gyerektől szerezte meg iskoláskora előtti nyelvtudását.

A szerb, illetve a horvát nyelvet iskoláskorban elsajátítók száma a legnagyobb, a kérdezettek 52,4 százaléka. Ezt az magyarázza, hogy a kérdezetteknek, így a dobradóiak mikroközösségének ilyen mértékű része szerb tannyelvű iskolába jár vagy járt. Valamennyien, akik az iskoláskor utáni időszakra tették szerb, illetve horvát nyelvtudásuk megszerzését, magyar vagy egy esetben magyar és kis mértékben (egy évig) szerb nyelven folyó tanítási órákra jártak.

A fenti önértékelési skálán megjelölt eredmények indoka lehet az adott nyelvek elsajátításának ideje, illetve módja. Ezeket figyelembe véve a szerb, illetve a horvát nyelvtudás értékelésében az ezeket a nyelveket már iskoláskor előtt elsajátítók körében valamennyi esetben a skála „magasabb foka” került megjelölésre, míg az „iskoláskor után” kategóriát hangsúlyozók esetében az „alacsonyabbak”. Fontos megjegyezni továbbá, hogy a szerb, illetve a horvát nyelvet már iskoláskor előtt elsajátítók esetében vált a skála választható pontjai közül mindkét nyelv megjelölésekor az egymáshoz legközelebb álló „fok”, vagyis a legtöbb esetben nyelvtudásuk önértékelésében mindkét nyelvből a tökéletes szintet jelölték meg.

Életkor	Magyar nyelvismeret	Szerb, horvát nyelvismeret	Az iskola nyelve	Jár(t)-e magyaróra?
9	5	5	szerb	igen
12	5	5	szerb	igen
12	5	5	szerb	igen
14	3	3	szerb	igen
14	5	5	szerb	igen
19	3	2	szerb	nem
28	2	5	szerb	igen
32	3	4	szerb	igen
38	3	3	szerb	igen
39	5	4	magyar, szerb	igen
42	4	4	magyar, szerb	igen
47	5	5	szerb	igen
49	4	3	magyar, szerb	nem
56	5	5	magyar	-
56	5	3	magyar	-
58	5	4	magyar	-
61	5	2	magyar	-
76	5	3	szerb	nem
77	5	4	szerb	nem
78	5	3	szerb	nem
80	5	3	szerb	nem

A következő táblázatban az önértékelési skálán adott osztályzatokat tüntetem fel összehasonlításképpen az adatközlők által végzett iskola nyelvvel, illetve azzal, hogy van-e összefüggés válaszaik és az általuk látogatott magyarórák között: A fenti táblázat alapján kiderül, hogy nemcsak az életkor, hanem az iskola oktatási nyelve is meghatározza adatközlőim válaszait. A fenti három esetben, ahol mind a magyar, mind pedig a szerb nyelv mint tannyelv fel van tüntetve, adatközlőim tanulmányaikat a dobradói magyar nyelvű iskolában kezdték, azonban éppen az ő tanulóéveik alatt szűnt meg az iskola, így tanulmányaikat Satrincán, a szomszéd faluban szerb nyelven folytathatták.

A fenti arányokat tehát két fő aspektus irányította, vagyis a kérdezettek életkora, valamint iskolai éveik oktatási nyelve. A legidősebbek a magyar nyelvben történő jártasságukat elsősorban családjukban és az őket körülvevő családokkal való mindennapi interakciókkal szerezhették meg, hiszen róluk mint egy frissen érkező egynyelvű közösség tagjairól beszélhetünk, akiknek szülei, nagyszülei csak magyar nyelven tudtak¹⁷: „Az én anyám haláláig nem tanult meg rendesen szerbül. Én se tudom megtanulni. Most se tudom rendesen, pedig az unokáimnak is úgy köll mondani. Sokszor mondom nekik magyarul, ők mondják nekem szerbül” – mesélte egyik idős adatközlőm.

Dobradó esetében tehát egy fiatal településről beszélhetünk, amely – ahogy az a fentiekből is kiderült – döntően meghatározza vizsgált közösségem nyelvhasználatát. Adatközlőim közül ugyanis az idősebbeknek nagyszülei voltak a falu „öslakosai”, akik – ahogy elmesélték – „északról gyűttek valahonnan”. A közösség kevés tagja számára világos azonban, hogy ősei honnan vándorolhattak „északról” jelenlegi lakóhelyükre, így a közösség nyelvjárását tekintve semmiképp sem beszélhetünk egységes nyelvjárásról, hiszen – ahogy hangsúlyozták – „mindenki máshonnan gyűtt”, így őseik esetében semmiképp sem lehet szó csoportos migrációról. Esetükben – a Kiss Jenő által szerkesztett Magyar dialektológia szerint – „nyelvszigetről” beszélhetünk azzal az eltéréssel, hogy míg ez az eset leginkább úgy jön létre, hogy a kivándorló, áttelepülő népcsoport idegen nyelvű környezetben telepszik meg, addig az általam vizsgált közösség esetében közösségem ősei – ahogy ők hívták – „pusztába”, szinte lakatlan területre érkeztek. A későbbi betelepülőkkel vált ez a kistrégió multietnikussá, ahol magyar, német, szerb és horvát anyanyelvű közösségek laktak, majd pedig a második világháború után a mai három közösség régiójává: magyarok, szerbek és horvátok által lakott területté. Így az általam vizsgált közösség nyelvjárásának helyzetét tekintve külső nyelvjárászigetről beszélhetünk, vagyis a környező települések lakói leginkább más nyelvek nyelvjárásait beszélik. Továbbá közösségem esetében nem jött létre az ún. „nyelvföldrajzi illúzió”, erről a jelenségről ugyanis akkor beszélhetünk, amikor együttélő nyelvjárásokból olyan dialektus alakul ki, amely nagyon hasonlít valamelyik nyelvjárás-csoportéhoz, pedig genetikailag nem is függ össze azzal (vö. Kiss 2001: 316–324). Így – tekintettel a fentiekre – tanulmányomnak nem célja a vizsgált közösség nyelvjárásának leírása.

A közösség önértékelési skáláján azok, akik magyar nyelvű iskolába jártak, valamennyi esetben a „tökéletes” kategóriát jelölték meg, így feltételezhetjük, hogy e két tényező kapcsolatban van egymással. Ezt támasztja alá az akkori dobradói magyar tanító, Mókus Károly ma már legendává emelt alakja, akit tanítványai számos beszélgetésünk során magasztaltak: „Azé tudok én olyan jó magyarul, mert a Mókus tanító megtanított minket mindenre, még az igaz magyar beszédre is, ezek a gyerekek már nem beszélnek sehogy.” Így a dobradói magyar nyelvű iskola egyetlen tanítójának alakja összefonódik a magyar nyelvű iskolával, tanítványai és a legendákból fennmaradt történetek alapján – ahogy az terepmunkám során is kiderült – a vizsgált közösségnek a magyar nyelvhez, az etnikai identitáshoz való viszonyával is.

Mókus tanító távozása után (1960) ugyanis a közösség gyerekei a szomszédos falvak iskoláiban, Satrincán és Maradékon folytatták tanulmányaikat, ahol szerb nyelven folyt az oktatás. Az utóbbi néhány évben megindult a magyar nyelv fakultatívan választható oktatása is heti egy órában, mivel azonban az pénteken hatodik órában került megtartásra, a dobradói gyerekek többsége nem tud jelen lenni, ugyanis az őket szállító autóbusz nem várja meg a „magyarórákat”. Korábban a szülők felváltva szállították gyermekeiket ezekre az alkalmakra, de a drága benzinárakra hivatkozva ennek a kezdeményezésnek az idején az iskolától vége szakadt. A fenti esetekben azonban – ahogy azt az ismertetett eredmények is tükrözik – a szerb oktatási nyelvű iskola fakultatívan választható magyaróráinak tevékenysége nem befolyásolta adatközlőim döntéseit. Amikor azonban két évvel ezelőtt Pál Károly, a Vajdasági Magyar Szövetség tagja, országgyűlési képviselő felvetette annak a gondolatát, hogy „csináljunk magyar iskolát”, a dobradói szülők nemmel válaszoltak. Válaszukat azzal indokolták, hogy „nem tudna utána a gyerek mit kezdeni. Itt minden szerbül megy, a munkahelyen, ha tovább akar menni iskolába, akkor Újvidéken nincsen magyarul iskola. Arra meg nincsen pénzünk, hogy fölmenjen Bácskára” – mesélték adatközlőim. Ezt a meglátást támasztja alá az is, hogy a Melyik nyelvet tartja hasznosabbnak? kérdésemre válaszadóim 80,9 százaléka a szerb nyelvet választotta.

A fenti aspektusok magyarázhatják tehát az önértékelési skála korosztályonkénti változását, vagyis azt, hogy a

magyar nyelvben való jártasságot hangsúlyozók leginkább az idősebbek voltak, rendre rosszabbul értékelve ehhez viszonyítva szerb, illetve horvát nyelvtudásukat. Ennek ellentéte, vagyis az, hogy a szerb a horvát nyelvtudást jobbnak értékelték, inkább a harmincas éveikben járónál fordult elő, amit azzal magyaráztak, hogy „mink szerbül tanultunk az iskolába, akkor az megy könnyebben”. A tizenévesek önértékelését pedig döntően meghatározta kérdésfeltevés, ugyanis mivel nem értették pontosan a meghatározásokat, arra kértem őket, hogy mint az iskolában, adjanak maguknak osztályzatot. Az általuk kiválasztott osztályzat megnevezésében azonban inkább az játszott döntő szerepet, hogy „hanyast szeretnek kapni”, vagy – ahogy egymással viccelődtek – „legalább lesz valamiből ötösöm”, illetve a lányok esetében az is, hogy milyen tanulónak számítanak az iskolában: „Nekem mindenből ötösöm van, jól tanulok, akkor ötös” – hangzott az egyik indoklás.

Így a fenti aspektusok döntően hatással vannak a vizsgált közösség esetében a nyelvek írásban való használatának gyakoriságára. Eredményeim a következő táblázatban összegeztem:

Az írás természete	Magyarul		Szerbül/horvátul		Magyarul és szerbül/horvátul		Sehogy	
	N	%	N	%	N	%	N	%
Magánlevél	5	23,8	8	38,1	3	14,3	5	23,8

A nyelvek írásban történő használatát az írás természete szerint csupán a magánlevelek esetében vizsgálhattam. Közösségem egyik tagja hangsúlyozta: „Nem tudok én nagyon sehogy se írni, az a másik meg nem tudja, hogy köll fejni a tehenet”. Kérdésemre azonban, hogy Írt már levelet? Kinek írta? Milyen nyelven?, a kérdezettek csupán 23,8 százaléka válaszolt nemmel, míg a többiek közül 23,8% magyar nyelven, 38,1% szerb nyelven, 14,3% pedig mindkét nyelven írt már levelet.

A magyar nyelven történő levélírás nehézségeit az ékezetek terén hangsúlyozták: „Szoktam levelet írni magyarul is, de át szokom nézni ezt a vesszőt, meg ezeket a pontokat, akkor megnézem, melyik melyik, mert mi nem használjuk azt az ő-t, út-t.” Az interjúrészt adatközlője tehát a szerbül, illetve horvátul történő levélírás és annak magyar változata közötti különbséget az ékezetek használatában jelölte meg, amit a közösség tagjai közül többen is kiemeltek: „Én már szerb iskolába jártam, de az én anyukám megtanította nekem ezt a latinicát, meg hogy hova köll tenni a pontot, a vesszőt, akkor én most már tudok magyarul írni” – mesélte legidősebb interjúalanyom. Az ékezetprobléma megoldására adott példa volt az, amikor egyik adatközlőm elmondta, hogy első magyar nyelvű levelét édesanyjától kapta, amikor katona volt: „Katona voltam, nem tudtunk se telefonálni, se semmi, lenn voltam Kosovón. Anyuka küldött levelet úgy, szerbül írva, de magyar szavakkal. Minden szó volt írva szerbül, csak éppen a szavak magyarok voltak, hogy megértsem, én nem tudok magyarul olvasni, szerb iskolába jártam. Na, így volt.”

Ugyanő azonban leveleinek nyelvéről való megkérdezésekor a szerb nyelvet említette, melyet azzal indokolt, hogy „amikor írtam a gyerekeknek levelet, akkor szerbül, mert azok nem tudtak magyarul olvasni”. Így tehát a levélírás nyelvénél fontos kiemelni azt is, hogy annak megírásakor nemcsak az adatközlő adott nyelven való íráskészsége játszik fontos szerepet, hanem az is, hogy ki a levél címzettje, és annak milyen a nyelvtudása.

A szerb, illetve a horvát nyelven való levélírás esetében egy alkalommal történt meg a szerb és a horvát nyelv elkülönítése, amikor egyik adatközlőm azt hangsúlyozta, hogy „levelet štampano, latinicával [nyomtatott latin betűkkel] szoktam írni”, vagyis nem „ćirilicával” [cirill betűkkel], ami egyben hangsúlyozza levele nyelvének horvát jellegét. A többi esetben ilyen különbségtételre nem került sor.

Göncz az írás természetét illetően (Göncz 1999: 125) az írásokat három típusba sorolta: magánlevél, hivatalhoz írt levél, szakmával kapcsolatos írás. Vizsgálódásaiban arra a következtetésre jutott, hogy a Vajdaságban az írásos nyelvi produkció 47,9 százaléka magyar nyelven, 45,9 százaléka pedig szerb nyelven történik. Míg a magánlevelek esetében vizsgálati alanyai főleg a magyar nyelvet alkalmazták, addig a hivatalhoz címzett iratok és a szakmával kapcsolatos írások nyelve gyakrabban a szerb volt.¹⁸ Ehhez viszonyítva kutatásom eredményei szerint a magánlevél írásának nyelve a Vajdaságra kiterjedő példákkal ellentétben inkább szerb, illetve horvát (38,1 százalékban), a magyarul és a sehogy sem írók aránya azonban pontosan megegyezik: 23,8 százalék.

Korábbi megfigyeléseim és interjúim során kiderült, hogy közösségem tagjai az írásos termékek közül az újságokat és a folyóiratokat olvassák. Így kérdőíves felmérésem a nyelvek olvasásban való használatának gyakorisága esetében erre kérdezett rá: Olvas újságot, folyóiratot? Milyeneket? Van közöttük magyar nyelvű is? Melyik az?

A fenti adatok szerint tehát a kérdezetteknek több mint a fele, 52,4 százaléka nem olvas semmilyen újságot vagy folyóiratot, míg a fennmaradók egyik része csak szerbül/horvátul, a másik fele pedig szerbül/horvátul és magyarul is olvas. A semmit sem olvasók nagy arányát magyarázhatja az, hogy Dobradóban nem árulnak újságot/folyóiratot, így ezek nem jutnak el a közösség tagjaihoz kivéve akkor, ha valakinek van újvidéki vagy bácskai „kötetése”. Az egyik újságolvasó néni elmesélte, hogy unokája újságárus, így amikor meglátogatja, ajándékba a kimaradt újságokat hozza, amik – ahogy nevetve hozzátette – „ha elolvastam, akkor jók gyűjtősnak a bubnjarába [dobkályhába]”. Másik újságolvasó adatközlőm pedig újvidéki ismerőseitől kapja olvasmányait. A közösségben az újságok, folyóiratok megnevezésekor három magyar, illetve két szerb nyelvű írásos termék került szóba: ezek a Magyar Szó, a Jó Pajtás, a Családi Kör, a Dnevnik és a Politika voltak. A vizsgált közösség tagjai közül senki sem volt, aki csak magyar nyelvű újságot vagy folyóiratot olvas.¹⁹ Ezt egyik adatközlőm azzal indokolta, hogy: „én sokkal könnyebben beszélem a magyart, csak ha olvasom, akkor nem tudom azt olyan könnyen kiértékelni”.

A vajdasági magyar beszélőközösséget reprezentáló kutatás szerint a nyelvek olvasásban való használatának gyakoriságát (Göncz 1999: 126–127) tekintve az adatközlők 54,5 százalékban magyar, 33,6 százalékban szerb, míg 4,2 százalékban egyéb nyelveket jelöltek meg. A kutatás több írásos termék nyelvének választását vizsgálta: az újságon/folyóiraton kívül a Bibliát vagy vallásos iratokat, verset vagy regényt, szakirodalmat, egyéb nyomtatványt, például hivatalos iratot, szerződést, úrlapot. A fentiek közül a kutatás eredményei alapján különösen újságot és folyóiratot, valamint verset és regényt olvasnak a kérdezettek magyarul, de újságot, szakirodalmat gyakran szerbül is, míg egyéb nyomtatványt gyakrabban olvasnak szerbül, mint magyarul.²⁰

*

A fent leírtak, valamint további kutatási eredményeim alapján megállapítható, Dobradó mikrotársadalmának esetében kétnyelvű közösségről beszélhetünk, melynek tagjai mindennapi interakcióik során a magyar, a szerb, illetve a horvát nyelvet is használják. A szerb és a horvát nyelv annyiban különül el a közösség tagjai számára, hogy bár tudatában vannak a két nyelv különbségeinek, a horvát nyelv használatát nyelvválasztási kérdőívem kitöltésekor csupán azokban az esetekben hangsúlyozták, amikor beszélgetőpartnerükről egyértelműen tudták,

hogy az a horvát etnikai közösség tagja. Közösségem tagjai a nyelvválasztás tekintetében az interakcionista, illetve az autoritatív (vö. Bartha 2002: 111–137) stratégiát alkalmazták, vagyis a nyelvválasztást olyan interakcionális szempontok határozták meg, hogy mi volt a beszélgetés témája, valamint a beszélgetés szituációjának összetevői, továbbá a közösségem tagjai közül sokan hangsúlyozták, hogy „az én kerítésemen belül, mondom mindig a gyerekeknek, csak magyarul szabad beszélni”. Fontos azonban kiemelnem, hogy ez utóbbi mégsem vezetett a kódváltás interakcionális szabályainak felrúgásához, ugyanis közösségem tagjai számára a szerb nyelvből való szókölcsonzás, szerb mondat idézése, vagy – ahogy ők fogalmaztak – a „kevert beszéd” a kerítésen belül elfogadható magyar nyelvváltozatnak számított. Továbbá ha nem magyar anyanyelvű érkezett a kerítésen belülré, a nyelvválasztás valamennyi esetben a mindenki által értett nyelvre esett.

A közösség tagjainak nyelvváltozata több olyan szerb eredetű szót is tartalmaz, amelyről a dobradói mikrotársadalmak úgy véli, hogy az „eredetétől fogva” magyar. Ezek közül – ahogy az a dolgozatomban idézett interjúrészekből is kiderült – a leggyakrabban használt a „szmétál” [zavar]. Maga a kifejezés magával hozta továbbá a dobradói nyelvváltozatba annak vonzatait is. Közösségem tagjai ugyanis egy alkalommal sem fogalmaztak úgy, hogy „szmétál engem”, ehelyett valamennyi esetben a „szmétál nekem” hangzott el. Ennek mint tudatosan magyar eredetűnek tartott kifejezésnek bizonyítására szolgálhat az a példa is, amikor egyik interjúalanyom így fogalmazott: „Nekem úgy szmétál, ha valaki úgy keverten beszél.”

Közösségemben megfigyelhettem továbbá a közösség által ismert nyelvek, a magyar, a szerb és a horvát funkcionális elkülönülését. Kutatásaim rámutattak arra a jelenségre, hogy vizsgált közösségem valamennyi tagja bizonyos tevékenységeihez nyelvi repertoárjából²¹ meghatározott nyelvváltozatot, nyelvet köt. Kérdőívem eredményeinek összegzésekor kikristályosodott, hogy melyek kérdezett adatközlőim „kódhasználatának” normái, elvárásai, melyek ezeknek jelöletlen választásai (vö. Gal 1979: 9), míg az ettől eltérő, szokatlan nyelvi formák és választások több példájával is találkozhattam. A társalgás alapkódjának kijelölésében (Bartha 1999: 88) tizenöt – a kutatás alapján a közösség számára legdöntőbb – szintér nyelvválasztását összegeztem (lásd implikációs skála). Ezek a következők: a nagyszülőkkel, a szülőkkel, a testvérekkel, a házastárssal, a gyerekekkel, a komákkal, a szomszédokkal, a barátokkal, vásárlás közben, a munkahelyen, a gyerekek esetében az iskolában, Istennel, az unokákkal, az orvossal, a pappal, valamint az állami tisztviselőkkel folytatott beszélgetések. Felsorolásommal a közösségben használatos nyelvválasztás szerint a „legbelső” színterektől haladtam a „legkülsőig”. A „legbelső” színterek nyelve a magyar, a „legkülsőké” pedig a szerb, illetve a horvát nyelv volt.

„Legbelső” színtereknek bizonyult a nagyszülőkkel, a szülőkkel, a testvérekkel, a házastárssal, a gyerekekkel és a komákkal használatos nyelv. Ezek esetében jelölték meg adatközlőim kevés kivétellel a magyar nyelv kizárólagos használatát. Az első szintéren, vagyis a nagyszülőkkel való beszélgetés esetében két fiatal adatközlőm jelölte meg mind a magyar, mind pedig a horvát nyelvet. Esetükben ugyanis egy testvérpárról van szó, akiknek apai nagyapjuk horvát, apai nagyanyjuk magyar, míg anyai nagyanyjuk szintén magyar volt. A horvát nagypapa – ahogy a család elmesélte – „nem akar mondani semmit magyarul, de ért mindent”, így az általa nyújtott nyelvválasztási stratégia dominál a vele való beszélgetésekben. Ahogy két fiatal adatközlőm elmesélte, nagyanyjukkal sok esetben magyarul beszélgetnek, azonban ha nagyapjuk is jelen van, a társalgás nyelve azonnal horvát nyelvvé válik.

A második szintéren a szülőkkel való beszélgetések nyelve szerepel, amelynek esetében adatközlőim közül hárman említették a magyar és a szerb, illetve a magyar és a horvát kategóriát. Egyik esetben egy vegyes házasságból származó fiúról van szó, akinek édesanyja – ahogy fogalmazott – „boszánka”. A vele való beszélgetések nyelvét jelölte szerb nyelvűnek 28 éves adatközlőm, azonban interjúm során hangsúlyozta, hogy édesanyja „már úgy megtanult magyarul, mint a tiszta magyar”. A következő két esetem szintén a fent említett családból való, ahol a család tagjai, egy 48 éves férfi és annak fia jelölte meg a szülővel való beszélgetés alkalmával a magyar és a horvát nyelvet. Az idősebb férfi tehát horvát apjával beszélget horvátul, míg édesanyjával magyarul is beszélget, 12 éves fia pedig szüleiével is használja a horvát nyelvet. Édesanyja ezt azzal indokolta, hogy „köllött mondani horvátul is, hogy utána tudjon beszélni a nagyapjával is”. A fiú 14 éves lánytestvére viszont a fenti szintéren való beszélgetés nyelveként csak a magyart említette. Ezt a nyelvválasztási stratégiát alátámasztották megfigyeléseim is, ugyanis a fenti család tagjai közül a 12 éves fiú volt az, aki a legtöbbet használta a szerb, illetve a horvát nyelvet. Nagyapja nemrégiben Horvátországban tett látogatása során is ő volt az, aki elkísérhette az „öreget” Dalmáciába, ahol annak előző házasságából származó fiai élnek. Arra is fény derült, hogy a falu gyerekei közül ugyanez a fiú tudta egyedül a futballozás „kellékeit” magyarul is felsorolni, vagyis a „pályát”, a „kaput”, a „kapust”, a „bíró”. Így egy családon belüli nyelvválasztási eltérésre figyelhetünk fel, melynek egyik oka a két gyerek nembeli különbsége.

A testvérekkel való beszélgetés színterén már öten említették mindkét nyelvet. Míg két esetben vegyes házasságban született testvérekről, ezek közül is az egyikben a fenti 48 éves férfiről beszélhetünk, akinek „Dalmáciában” élnek horvát egynyelvű testvérei. A másik két esetben annak két gyermeke jelölte meg az egymás közötti beszélgetés nyelveként a magyart és a horvátot. Ebben a kategóriában azonban már találkozhatunk azzal a példával is, amikor magyar anyanyelvű adatközlőm magyar anyanyelvű testvéreivel való beszélgetésének említésekor a magyar mellett a szerbet is megjelölte. Itt már első ízben tükröződik a generációk nyelvhasználatában megfigyelhető különbség is, ugyanis a 19 éves fiúnál idősebbek a fenti eseteken kívül a testvérral való beszélgetés nyelveként a magyart választották.

A következő helyzetben a házastárssal való beszélgetés nyelve szerepel, amelynek esetében azok, akiket érintett ez a témakör, egy eset kivételével mindannyian a magyar nyelv használatát hangsúlyozták. Kivételt képezett a fent említett, vegyes házasságban született 48 éves férfi feleségének a válasza, aki mindkét nyelvet, a magyart és a horvátot is említette, ezzel szemben férje csak a magyar nyelv használatát hangsúlyozta. Megfigyeléseim során azonban a családban valamennyi esetben magyar nyelven folyt a beszélgetés.

A gyerekekkel való beszélgetés esetében a fent említett család szülői említették mind a magyar, mind pedig a horvát nyelvet, hiszen – ahogy az anya is hangsúlyozta – „fontos, hogy az öregapjával is tudjon beszélni”. Megfigyeléseim alátámasztják, hogy bár a családban a beszélgetés javarészt magyar nyelven folyik, a hároméves kisfiú mind magyar, mind pedig szerb, illetve horvát szövegkörnyezetben is feltalálta magát.

A következő szituáció a komákkal való beszélgetés színtere, amelynek szinte valamennyi esetében magyar nyelven folyik a beszélgetés; 32 éves interjúalanyom jelölte meg mindkét nyelvet, melynek oka az lehet, hogy komájuk vegyes házasságban született, felesége azonban magyar, továbbá 32 éves adatközlőm férje sem említette csak a magyar nyelvet. A magyar nyelv dominanciájára adhat magyarázatot az is, hogy adatközlőm mindegyike a magyar etnikai közösséghez tartozókkal „komásodott össze”.

A szomszédokkal való beszélgetések esetében – bár valamennyi alkalommal szerepelt a magyar nyelv használata – adatközlőimnek azonban több mint a fele kiemelte a szerb nyelvet is. Ezeknek a válaszoknak java része úgy hangzott, hogy „a szerbekkel szerbül, a magyarokkal magyarul”, így adatközlőim közül azok választották mindkét nyelvet, akik közelében egy nem magyar etnikai közösséghez tartozó szomszéd él.

A barátokkal való beszélgetés színtere esetében találkozhattam először azzal a példával, hogy két adatközlőm egyedül a szerb nyelvet említette. A csupán a magyart említők hárman vannak, az idősebb generáció tagjai. Implikációs skálámon ez esetben néhol zárójelbe tettem a magyar nyelvet azok esetében, akik kérdéseim közül a

legjobb baráttal való beszélgetés nyelveként a magyart, a nagyobb baráti körben azonban a szerb nyelvet választották.

A vásárlás nyelvét illetően már hat esetben találkozhatunk a szerb nyelv egyedüli említésével. Azok pedig akik mindkét nyelvet, mind a magyart, mind pedig a szerbet megjelölték, egy-egy példával tudták illusztrálni magyarnyelv-választásukat a vásárlás során. Egy interjúalanyom említett egy szabadkai származású boltost, a többiek, akik ezt a kategóriát jelölték meg valamennyien a rumai piac „Marisát” említették, aki – ahogy főntebb is idéztem – „már messziről kiabál magyarul, mindenki tudja, hogy mink dobradóiak vagyunk”.

A munkahelyen a munkatársaikkal adatközlőim – ahogy fogalmaztak – „többnyire szerbül” beszélnek. A magyar nyelv feltüntetésekor is inkább mint „megszólalunk, de nem nagyon beszélgetünk magyarul” kaptam a választ. A zárójel használata a gyerekek iskolai nyelvhasználatát illetően került ebbe az oszlopba, ugyanis ezek az adatközlőim nyelv választásuk során magyar nyelvűnek csak a legjobb baráttal folyó beszélgetést említették.

Az Istennel való beszéd nyelve pedig négy esetet kivéve valamennyi alkalommal horvát nyelvű volt. A vallásos színterek horvát nyelvű dominanciájára adnak választ az ezt tárgyaló fejezetben felsorolt aspektusok, amelyek a vizsgált közösség valláshoz való viszonyában, az imádság rituális jellegében keresendők. A magyar nyelv említése pedig négy esetben szerepelt, főként az idős generáció tagjai közül, vagyis a „tradicionalista öregek” csoportjából, akiknél a vallás „külső” szintjének²² is fontos szerepe van érintett interjúalanyaim identitás-meghatározásában.

Ezt követi az unokákkal való beszélgetés színtere, ahol az érintettek csupán két esetben jelölték meg a szerb nyelv mellett a magyart is mint a társalgás nyelvét. Ennek okát adatközlőim azzal indokolták, hogy „az onokáink már úgy elszarbesedtek”.

A nyelvhasználat három „legkülső” színtere az orvossal, a pappal, illetve az állami tisztviselővel való kommunikálás nyelv választását illetően alakult ki, ugyanis ezekben az esetekben csupán egy esetben fordult elő a magyar nyelv említése. A közösség tagjainak is tudomása volt arról, hogy ez az asszony magyar nyelven gyón, majd pedig „kiérti”, amit a pap mond neki, azonban ezt az esetet – ahogy az az implikációs skálából is kiderült – a közösség normasértőnek ítélte, így a kódok jelölt használatával találkozhatunk ebben az esetben.

Az implikációs skála értelmezésével is kiderül tehát, hogy a dobradói mikrotársadalma kultúrájának alapvető jelensége a rokonsági rendszer, melynek tagjai javarészt a magyar, illetve a magyar nyelvet is használják beszélgetéseik során. Az is kiderült továbbá, hogy a magyar nyelv használatának eltűnése a falun kívül eső színterek esetében volt megfigyelhető, így míg az általam első hat színtérként említett szituációk a közösség tagjainak rokonsági rendszerén belül zajlanak, addig a következőkben, ahol még szerepet játszik a magyar nyelv, valamennyi esetben a közösség saját kultúrájának biztonságos környezetét érintő aspektusról beszélhetünk. Így a szomszédok, a barátok, a munkahely első esetében egy Dobradón belüli színtérről beszélhetünk, míg a másik két esetben a magyar nyelv használata leginkább a dobradóiak „külső” szintéren való találkozásakor volt jelen. Kivételt képez a vásárlás, ahol mint üzleti fogást is felfoghatjuk a két eladó nyelv választási stratégiáját, hiszen az érintett adatközlők mindig annál a „magyar asszonynál”, illetve annál a „szabadkai származású embernél” vásárolnak.

A fentiek illusztrációként szolgálhatnak a közösségben zajló nyelvcsere folyamatának²³ vizsgálatához, ugyanis megfigyelhető a „nyelvek funkcionális szerepmegoszlása”, vagyis kétnyelvű közösségben a nyelvek használata a különböző szituációknak és társadalmi funkcióknak megfelelően oszlik meg (Bartha 1999: 123–126). Gal és Paulston a nyelvcsere²⁴ jelenségét a kisebbségi csoportok társadalmi rétegződésével, valamint velejáróival, a közösség gazdasági és társadalmi helyzetével hozza összefüggésbe. A nyelvcsere jelenségét kutatók a jelenség vizsgálatával párhuzamosan kísérték figyelemmel a nyelvmegőrzés folyamatát is, amely jelenségek egy-egy közösség életében eltérő mértékben, de egyszerre vannak jelen. A nyelvmegőrzés – Paulston szerint – a nyelvcsere jelenségének hiányában három esetben valósulhat meg, egyrészt ha a közösség „képzeletbeli határvonalat” húz maga köré, amely akadályozza a többségi társadalommal való érintkezésben, másrészt, ha a közösség külsőleg van elhatárolva a többségtől, harmadrészt pedig ezt eredményezheti a diglossiaszerű szituáció, amely esetben két nyelv változat funkciójának megosztása érvényesül. (Vö. Borbély 2001: 20–23).

A közösségben a nyelvcsere illető kérdések interjúalanyaim által szinte valamennyi esetben megfogalmazódtak. Akkor ugyanis, amikor nagyszüleik a nem a közösségben élő unokákról megállapították, hogy „elszarbesedtek”, valamint akkor is, amikor a titói időszakról kérdeztem adatközlőimet: „Akkor már azt se tudnánk, hogy mi az a magyar. Volt pénz, volt egyetértés, nem érdekelt az senkit, hogy most te magyar vagy, vagy szerb.” Így bár a fenti, a nyelvcsere elősegítő aspektusok közül közösségemre is érvényes az, hogy gazdasági szempontból különböznek a környező települések szerb lakosaitól – ahogy fogalmaztak, „mink csak olyan szegényesen élünk” –, ezekhez a környező falvakhoz képest azonban a „bácskaiak meg a magyaroknál jobban állnak” – hangsúlyozta egyik adatközlőm. Így közösségem tagjai nyelvmegőrzésük élénkülését a Nagy-Jugoszlávia szétesésével magyarázzák, vagyis azzal, hogy bár a szerb nyelvet ítélték kérdőíves felmérésem során a hasznosabbnak, „ott, Magyarba többet bírsz”. Ezt támasztották alá azok a próbálkozásaik is, hogy „Magyarba majd mi eladjuk a bosztant [szerbül: sárgadinnyét]. Nekik az olcsó, nekünk meg jó pénz”.

A dobradói beszélőközösség jövőképében előkelő helyet foglalnak el az „északi” világok, azok közül is Magyarország, ugyanis – ahogy interjúalanyaim fogalmaztak – „majd ha bemennek abba az Európai Unióba, akkor majd muszaj lesz nekik segíteni nekünk”. Így vizsgált közösségem nyelvcsere-, illetve nyelvmegőrzés-folyamatának aspektusai ígéretes témát sugallnak jövőbeli kutatásom számára is.

Beszélők	Nem	Életkor	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15
A	nő	56	M	M	M	M	M	M	M	M Sz	M Sz	-	MH	-	Sz	H	Sz
B	nő	38	M	M	M	M	M	M	M Sz	Sz	M Sz	-	H	-	Sz	H	Sz
C	nő	42	-	M	M	MH	MH	M	M	M Sz	M Sz	-	H	-	Sz	H	Sz
D	nő	32	M	M	-	M	M	M Sz	M Sz	M Sz	M Sz	-	H	-	Sz	H	Sz
E	nő	80	-	M	M	M	M	M	M	M	M Sz	-	MH	Sz	Sz	H	Sz
F	férfi	19	M	M	M Sz	-	-	-	M Sz	(M) Sz	Sz	Sz	H	-	Sz	Sz	Sz
G	férfi	49	-	M	M	M	M	M	M	M Sz	M Sz	M Sz	H	-	Sz	H	Sz
H	férfi	28	M	M Sz	M Sz	-	-	-	M Sz	(M) Sz	Sz	(M) Sz	H	-	Sz	H	Sz
I	férfi	61	M	M	M	M	M	M	M	M Sz	M Sz	M Sz	MH	-	Sz	H	Sz
J	férfi	47	M	MH	MH	M	M Sz	M	M	M Sz	M Sz	M Sz	H	-	Sz	H	Sz
K	nő	14	MH	M	MH	-	-	-	M Sz	M Sz	Sz	(M) Sz	H	-	Sz	H	Sz
L	férfi	12	MH	MH	MH	-	-	-	M	Sz	Sz	Sz	H	-	Sz	H	Sz
M	férfi	9	M	M	M	-	-	-	M Sz	(M) Sz	H	(M) Sz	H	-	H	H	H
N	nő	12	M	M	M	-	-	-	M Sz	(M) Sz	MH	(M) Sz	H	-	H	H	Sz
O	nő	14	M	M	M	-	-	-	M Sz	(M) Sz	M Sz	(M) Sz	H	-	Sz	H	Sz
P	férfi	77	M	M	M	M	M	M	M Sz	M Sz	Sz	Sz	-	Sz	Sz	H	Sz
R	nő	76	M	M	M	M	M	M	M	M	M Sz	-	MH	M Sz	Sz	H	Sz
S	férfi	39	M	M	M	M	M	M	M Sz	M Sz	M Sz	M Sz	H	-	Sz	H	Sz
T	férfi	56	M	M	M	M	M	M	M Sz	M Sz	Sz	Sz	H	Sz	Sz	H	Sz
U	nő	78	M	M	M	M	M	M	M	M	M Sz	-	MH	Sz	Sz	H	Sz
V	nő	58	M	M	M	M	M	M	M	M	M Sz	-	M	M Sz	Sz	M	Sz

Irodalom

- Bartha Csilla: A kétnyelvűség alapkérdései. Beszélők és közösségek. Budapest, 1999, Nemzeti Tankönyvkiadó.
- Bartha Csilla: Nyelvhasználat, nyelvmegtartás, nyelvcseré amerikai magyar közösségekben. In Kovács Nóra – Szarka László szerk.: Tér és terep. Tanulmányok az etnicitás és az identitás kérdésköréből. Budapest, 2002, Akadémiai Kiadó, 111–137.
- Boas, Franz: Methods of research. In Boas, Franz (ed.): General Anthropology. Boston–New York, 1938, 666–686.
- Borbély Anna: Nyelvcseré. Szociolingvisztikai kutatások a magyarországi románok közösségében. Budapest, 2001, MTA Nyelvtudományi Intézet Élőnyelvi Osztály.
- Borsányi László: Megfigyelési technikák az etnológiai terepmunkában. Ethnographia, 99. (1988, 1) sz. 53–82.
- Csernicskó István: A magyar nyelv Ukrajnában (Kárpátalján). Budapest, 1998, Osiris Kiadó – MTA Kisebbségkutató Műhely.
- Gal, Susan: Language Shift: Social Determinants of Linguistic Change in Bilingual Austria. New York–San Francisco–London, 1979, Academic Press.
- Geertz, Clifford: Az értelmezés hatalma. Budapest, 1994, Osiris Kiadó – Századvég Kiadó.
- Gereben Ferenc: Identitás, kultúra, kisebbség. Felmérés a közép-európai magyar népesség körében. Budapest, 1999, Osiris Kiadó – MTA Kisebbségkutató Műhely.
- Göncz Lajos: A magyar nyelv Jugoszláviában (Vajdaságban). Budapest–Újvidék, 1999, Osiris Kiadó – Forum Könyvkiadó – MTA Kisebbségkutató Műhely.
- Kiss Jenő: Magyar anyanyelvűek – magyar nyelvhasználat: A magyar nyelv tankönyve középiskolásoknak tematikus füzetek 1. Budapest, 1994, Nemzeti Tankönyvkiadó.
- Kiss Jenő: Társadalom és nyelvhasználat. Szociolingvisztikai alapfogalmak. Budapest, 1995, Nemzeti Tankönyvkiadó.
- Kiss Jenő szerk.: Magyar dialektológia. Budapest, 2001, Osiris Kiadó.
- Kósa László: Magyar néprajzi kutatások Jugoszláviában. Néprajzi és településtörténeti áttekintés. In Értekezések, monográfiák 3. Jugoszláviai magyar folklór. Újvidék, 1983. 21–40.
- Köztes Európa 1963–1993. Térképgyűjtemény. Budapest, 1997, Osiris Kiadó.
- Labov, William: A nyelvi változás és változatok. Egy kutatási program terepmunkamódszerei. Szociológiai Figyelő, 4. (1988) sz. 22–48.
- Lanstyák István: A magyar nyelv Szlovákiában. Budapest–Pozsony, 2000, Osiris Kiadó – Kalligram Könyvkiadó – MTA Kisebbségkutató Műhely.
- Leach, Edmund: Szociálintropológia. Budapest, 1996, Osiris Kiadó – Századvég Kiadó.
- Lelkes György szerk.: Magyar helységnevezés-azonosító szótár. Budapest, 1992, Balassi Kiadó.
- Marót Károly: Rítus és ünnep. Ethnographia, 51. (1940) sz. 143–187.
- Niedermüller Péter: Empirikus kultúrakutatás, avagy az antropológia esélyei Kelet-Európában. In Kunt Ernő – Szarvas Zsuzsa szerk.: A komplex kultúrakutatás dilemmái a mai Magyarországon. Miskolc, 1993, ME Kulturális és Vizuális Antropológiai Tanszék. 27–87.
- Papp Árpád szerk.: A Vajdasági Magyarok Néprajzi Atlasza [optikai lemezen]. Szabadka, 2002, Kiss Lajos Néprajzi Társaság.
- Papp Richárd: Intuitív antropológia. In Kézdi Nagy Géza szerk.: Menyeruwa. Tanulmányok Boglár Lajos 70. születésnapjára. Budapest, 1999, Szimbiózis (8), 251–262.
- Papp Richárd: Van-e zsidó reneszánsz? Budapest, 2000, Kisebbségkutató Műhely.
- Papp Richárd: Etnikus vallások a Vajdaságban? Kisebbségi léthelyzetek kulturális antropológiai értelmezései. Budapest, 2003, Gondolat Kiadói Kör – MTA Kisebbségkutató Intézet.
- Prónai Csaba: Cigánykutatás és kulturális antropológia. Budapest–Kolozsvár, 1995.
- Penavin Olga: Nyelvi jelenségek a jugoszláviai magyar nyelv peremvidékein. In Rehák László szerk.: Anyanyelv – „államnyelv”. Tanulmányok a nemzetek és a nemzetiségek nyelvének egyenrangú használatáról a Vajdaságban. Újvidék, 1976, Forum Könyvkiadó. 64–71.
- Penavin Olga: A nagycsaládszervezet Szlavóniában (Kórogyon). Újvidék, 1981, Forum Könyvkiadó – A Magyar Nyelv, Irodalom és Hungarológiai Kutatások Intézete.
- Péntek János: Láttelep a szórványhelyzet nyelvi következményeiről. Erdélyi Múzeum 1–4. (2000) sz. 289–290.
- Sárkány Mihály: Vágyak és választások. BUKSZ, 1990.
- Vajda László: Kövek a síron. In IMIT Évkönyv. Budapest, 1948, IMIT, 209–241.
- Vetési László: Ne csüggedj el, kicsiny sereg! Lelkipásztori barangolások küszködő nyelvi tájakon. Kolozsvár, 2002, Kalota Könyvkiadó.
- Magyar Szó, 2000. június 6.; 2001. karácsony; 2002. április 7.; 2002. július

¹ Kutatásomat az Arany János Közalapítvány és a Sasakawa Young Leaders Fellowship Fund támogatta.

² A Szerémség a Dráva és a Száva között jelenti, amely 1918 előtt évszázadokig a Horvát Királysághoz mint a Magyar Királyság társországához tartozott. A magyar és a „szerbhorvát” források hosszú időn át Horvátország keleti részét egységesen Szlavóniának vagy Horvátországnak, illetőleg Horvát–Szlavónországnak nevezték. Ezen

belül az irodalom és a népi tájszemlélet egyaránt megkülönböztette a keleti részt, a Szerémséget, a középső területet, Szlavóniát és Horvátországot, melyen inkább Zágráb környékét, illetőleg a Száván túli vidéket (Lika) értették (vö. Kósa 1983: 34). A második világháború utáni Jugoszláviában belső területcsere eredményeként Szerbia kapja a Szerémséget, cserébe Horvátországhoz csatolják a baranyai háromszöget. E területek vitája majd a délszláv háborúban folytatódik (vö. Köztes-Európa 1997: 698). Jelenleg Szerbia, ezen belül a Vajdaság része.

³ A Vajdasági Magyarok Néprajzi Atlasza például szórványnak azt a magyar nemzetiségű közösséget tekinti, amely esetében a nagyobb gazdasági-kulturális központ nem elégíti ki az anyaváros (lásd anyaország) funkcióit, ezért ha környező, esetleg magyar lakosság lakja is, közvetlen kulturális kapcsolata nincs magyar intézményekkel vagy nagyobb, homogénebb magyar közösséggel.

⁴ Szerbül: Maradik, Šatrinči, Nikinci. A Magyar helységnév-azonosító szótár (Lelkes 1992) Nikincit Nikinceként azonosítja (én Nyékincának is hallottam helybeliektől), Šatrinčáról és Dobradolról viszont nem tud.

⁵ Dobradó 126 lakosa közül 113 magyar, 8-an vallották magukat jugoszlávnak, míg etnikai tekintetben 5-en szerbek.

⁶ Természetesen a mindennapi rítusokat is beleérttem.

⁷ „A szimbolikus cselekvésekbe, magatartásformákba, rítusokba ágyazott, az azokban kifejezett, az azok által hordozott társadalmi valóság megismerése, ehhez pedig a rendszerint nem verbális, de legalábbis a lényegét tekintve nem verbálisra épülő közlési módok kifejezett kódjainak dekódolása szükséges [...] Számos résztvevő nincs tisztában az adott rítusba ágyazott speciális üzenettel (a rítussal kapcsolatos kognitív ismeretek eltérőek). Ez azonban nem jelenti azt, hogy az üzeneteket nem fogják fel, és hogy ezért azok nem gyakorolnak hatást magatartásukra, világképükre, világmagyarázatukra, életükre” (Borsányi 1988: 73–74; vö. Papp 2000: 8).

⁸ „Az antropológiában a cél az, hogy a terepmunka eredményeiből összeálló kép tárgyilagos legyen, [...] a módszeres építkezés az adatgyűjtésben feltétele annak, hogy a kutató, aki a terepmunka során szubjektív – azaz énikus – módon, tehát kellő empátiával megértette a közösségben zajló eseményeket, viselkedéseket, szokásokat, és tényszerűen dokumentálta azokat, a feldolgozásnál objektív – vagy ahogy a strukturalista-funkcionalista antropológiai iskolákban az énikus párjaként nevezik, étikus (etic) módon tudja áttekinteni, rendszerezni, elemezni és tágabb társadalomtudományi összefüggések közé helyezni azokat [...] Az énikus és étikus szempontok együttes érvényesítése teszi lehetővé, hogy egy adott rendszer jellegzetességeinek megállapításánál a csak belülről megragadható tények kívülállóként is értékelhetők legyenek” (Borsányi 1988: 80).

⁹ Ahol azonban a társadalmi környezetek nem azonosak (isomorphic).

¹⁰ Labov hétfajta módszert határoz meg: „egyénekkel foglalkozó felmérések”, „a lakóhelyi tanulmányok során készített első interjúk”, „folytatólagos interjúk”, „csoportülések”, „részt vevő megfigyelés”, „telefonos interjúk”, „gyors és névtelen felmérések”. Bár kiemeli, hogy „egyik módszer sem tökéletes minden szempontból”, azonban „többfajta módszer összekapcsolása” lehetővé teszi, hogy „végső célunkra összpontosítsunk” (vö. Labov 1988: 22–47)

¹¹ A magyar–szerb nyelvi kontaktus esetében kiemeli, hogy genetikailag távol álló nyelvek közötti kapcsolat: a magyar a nem indoeurópai nyelvek finnugor ágához, a szerb az indoeurópai nyelvek délszláv csoportjához tartozik. A két nyelv nyelvi struktúrái között jelentős eltérések vannak (Göncz 1999: 61–62).

¹² A kétnyelvűségnek közösségi és egyéni típusai közül a következőket sorolja fel: a közösségi kétnyelvűség típusai szerint additív-hozzáadó, szubtraktív-felcserélő kétnyelvűségi helyzetéről a közösség viszonyulása alapján, a csoport szerint pedig elit, népi, egyoldalú és kétoldalú kétnyelvűségről beszél; az egyéni kétnyelvűség fajtái a következmény alapján hozzáadó, felcserélő, a második nyelv elsajátításának ideje szerint korai, késői, a nyelvek elsajátításának sorrendje alapján lingvizmus, glottizmus, a nyelvek ismeretének szintje szerint domináns, balansz, receptív, produktív, a szemantikai hasonlóság/különbség alapján mellérendelt, összetett, a nyelvek elsajátításának/tanulásának módja alapján pedig „természetes” és „ellenőrzött”/iskolai típusokat jelöl meg.

¹³ A szerb és a horvát „nyelv” a jelenlegi „hivatalos” nyelvtudomány álláspontja szerint az egységes szerbhorvát vagy horvátszerb nyelv „keleti”, illetőleg „nyugati” nyelvjárása, dialektusa (ekav és ijekav, azaz e-ző és ijé-ző dialektus).

¹⁴ A húsleves „szerbül” supa, „horvátul” juha, más leveseket a szerbek a török „csorba” [çorba a. m. leves] szóval neveznek meg, ezt a horvátok nem ismerik. Általában a szerb nyelvjárás turcizmusai a horvát változatban nem használatosak.

¹⁵ Anyanyelvét, a magyart anyanyelvi szinten a kapott adatok alapján a vizsgálati alanyok 91 százaléka beszéli, a többiek pedig jól vagy nagyon jól. A környezet domináns nyelvét, a szerbet a minta valamivel kevesebb mint 80 százaléka jól, nagyon jól vagy anyanyelvi szinten beszéli, mintegy 20 százaléka nem nagyon jól, vagy csak néhány szót tud szerbül. Elhanyagolható azoknak a száma, akik receptív kétnyelvűek (nem beszélnek, csak értenek szerbül), vagy semmit sem tudnak. Ugyanakkor valamennyi adatközlője ír és olvas magyarul, szerbül 96 százaléka tud írni és olvasni, 3 százaléka csak olvas, és 1,5 százaléka nem tud sem írni, sem olvasni.

¹⁶ A magyar tannyelven folyó oktatás 1960-ban szűnt meg.

¹⁷ Penavin Olga 1976-ban publikált tanulmányában hangsúlyozza, hogy a „jugoszláviai magyar nyelv peremvidékein”, „többnyelvű falvakban” annak a példájával találkozott, hogy a családokban, amelyekben a szülők nem vagy gyengén beszéltek a „szerbhorvát, szlovén” nyelvet, a gyermekek titkos nyelvként is használták ezeket a nyelveket, hogy a szülők ne érthessék meg a mondottakat (vö. Penavin 1976: 70–71).

¹⁸ Göncz összegezésében rámutat a többi magyar kisebbségi csoport adataira is, amelyek közül az írásos produkció 42,2 százalékban történik magyar, 51,9 százalékban pedig többségi nyelven. Ebből arra következtet, hogy a vajdaságiak gyakrabban használják írásban a magyart (különösen a hivatalos írásokban és a szakmával kapcsolatosan), mint átlagosan más kisebbségiek, és ritkábban a többségi nyelvet (különösen magánlevelek írásakor).

¹⁹ Penavin kutatásai során a „makaróni nyelv” kialakulásának okát a nem anyanyelvű média hatásaként értékelte: „Igen sokszor az eldugott falvakba nem vagy csak ritkán jut el a magyar nyelvű újság – legfeljebb hetente egyszer-kétszer. Sok házban nem is költenek ilyesmire, ha már van rádiójuk, televíziójuk. Az újságot ha meg is veszik, csak a gazdasági melléklet, a gazdasági tanácsadás miatt veszik (az pedig egy héten egyszer szerepel az újságban), ezért beszélünk tele van eme fogalmak szerbhorvát, illetve szlovén nevével. Innen van az, hogy a hivatalokban használt beszélünk »makaróni nyelv«. Magyar szavak halmazába bedobott szerbhorvát, szlovén szavak keveréke. Ebben a szövegben aztán az idegen elemek magyar ragokat, képzőket vesznek fel” (Penavin 1976: 66).

²⁰ A fenti kutatás ebben az esetben is kitér a többi kisebbségben élő magyar közösség összesített adataira is, melynek eredménye szerint 53,8 százalékban olvasnak magyarul, 36,6 százalékban egyéb nyelv(ek)en és 7,1 százalékban sehogy, mely arányok a vajdasági eredményekkel globális szinten „erősen összecsendenek”.

²¹ „Nyelvi repertoáron egy közösség szociálisan szignifikáns interakcióiban a közösség tagjai számára rendelkezésre álló nyelvi források összességét értjük. A nyelvi források magukba foglalják mindazon nyelveket, nyelvjárásokat, regisztereket, stílusokat és nyelvfordulatokat, amelyek a csoport beszédében vagy más kommunikációs modalitásban (pl. írásban) előfordulnak.” (Gal 1987: 286; id. Borbély 2001:71)

²² Papp Richárd a Vajdaságban végzett kutatásai során a vizsgált mikroközösségek esetében a vallásosságnak két szintjét különbözteti meg: az „első” szintet, amelyen az etnikai-társadalmi jelentéstartalmakat érti, ahol a vallást mint a saját kulturális környezet terét, az interetnikus kapcsolatok kifejeződését és a társadalmi kommunikációban betöltött szerepét vizsgálta; valamint a „második” szintet, amely a vallást mint belső-tartalmi rendszert jelöli (vö. Geertz 1994), a vallás „belső” világát (szakrális kommunikáció, egyházi rítusok, tradíciók, naptári rendszerek, szimbólumok, norma- és értékrendek, ideológiák, világkép stb.) (Papp 2002: 163–195). A fenti két kategóriát mint „külső”, illetve mint „belső” szintet említem.

²³ Fishman szerint a nyelvmegőrzés és a nyelvcseré tanulóozása a más-más nyelvet beszélő lakosság kontaktusának kialakulása után válik időszerűvé (Fishman 1966: 424; id. Borbély 2001: 20–21)

²⁴ Weinreich a nyelvcserét úgy határozza meg, mint egy nyelv szokásos használatáról egy másikra való áttérést,

Gal pedig a nyelvi repertoár újrendezéséről beszél, mely nem egyszer az egyik nyelv teljes feladásával jár (Bartha 1999: 124).

[Lennert Géza: Hídsírató]